

*Ніна Нижник,
доктор юридичних наук, професор,
Григорій Ситник,
кандидат технічних наук, доцент*

Безпека людини в умовах громадянського суспільства

1. Концептуальні засади безпеки людини

Що таке безпека, стає зрозумілим кожному, хто в житті стикнувся з необхідністю захищатися від негативного впливу певних інформаційно-психічних чи фізичних сил. Таким людям непотрібно пояснювати, настільки актуальним питанням є підтримання нормальних умов збереження життя, підтримання роду, ефективності роботи чи спо-

кійного відпочинку. Вони не хочуть, щоб ситуація силового чи психологічного впливу повторилася в їх житті. Проте навіть серед цих людей мало хто розуміє, як захиститися від трагічних наслідків, від несподіванок, від цілеспрямованих фізичних диверсій або свідомих хитромудрих інформаційних та психологічних пасток. Правильне розуміння проблеми безпеки людини і усунення причин, які унеможливають її вирішення, дозволяє знизити трагізм різноманітних наслідків кризового стану суспільства, дає людям надію на зміни існуючого стану та краще майбутнє.

Зміни у відносинах власності, системи ідеологічних та політичних координат розвитку українського суспільства, соціально-статусні зміни впливають на фундаментальні критерії та установки соціального самовизначення людей. У сучасних умовах реформування людині важко побачити контури майбутнього, знайти своє місце та з'ясувати власне призначення, віднайти оптимальні засоби для розв'язання конфліктних ситуацій, визначити шляхи саморозвитку та безпеки. Поки що важко говорити про соціальний тип особи, який сформується внаслідок усіх суспільних перетворень. Але потреба в безпечному існуванні залишиться.

Ще в 1789 р. під час французької революції була проголошена Декларація прав людини і громадянина. Вона оголосила головним суб'єктом громадянського суспільства самостійну, автономну особистість - громадянина (індивіда). Держава мала гарантувати йому "природні і невід'ємні права", в першу чергу - рівність, свободу, безпеку і власність. Їх можна розцінювати як політичні гарантії з боку держави до особистої безпеки індивіда в суспільстві. У разі їх дотримання державою можна говорити про забезпечення наявності деякого соціального простору діяльності незалежних, наділених рівними правами, а отже, і рівними можливостями індивідів. Але то був час переважного панування у світі абсолютних монархій. Прошло близько 160 років, дві світові війни, перш ніж 10 грудня 1948 р. ООН була прийнята Загальна декларація прав людини.

Голова Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Г.Удовенко, оцінюючи значення цього акту, акцентує увагу на тому, що міжнародно-правові доктрини

захисту прав людини мають важливу принципову відмінність від класичних доктрин міжнародного права. Вони регламентують передусім взаємовідносини між державою і людиною, а не між, скажімо, двома державами. Це означає, що у контексті прав людини міжнародне право додає індивіду статус суб'єкта, а не лише об'єкта правового регулювання [14].

Відомо, що під поняттям громадянське суспільство розуміється сукупність існуючих у суспільстві неполітичних відносин. Вона включає в себе господарські, соціальні, культурні, духовні, сімейно-побутові відносини і інститути, а також положення, роль, права і обов'язки особи в системі суспільних зв'язків та інститутів [1; 2]. Це сторона життєдіяльності суспільства і окремих індивідів, що перебуває поза сферою впливу політичних інститутів, директивного регулювання та регламентації державою. Держава - форма політичної організації суспільства, центральний і основний елемент політичної організації суспільства. Тому поняття "держава" та "громадянське суспільство" поділяють цілісний соціальний організм на дві взаємопов'язані і взаємообумовлені сфери суспільного життя - політичну та соціальну.

Основні теоретичні положення концепції громадянського суспільства були обґрунтовані в епоху становлення соціальних зв'язків буржуазного типу. Вважалося, що за умови перемоги буржуазних суспільних відносин (утвердженням відносин приватної власності, вільного підприємництва, ринкової економіки) суспільство зможе перейти до стану, коли будуть подолані неупорядковані відносини між: індивідом і суспільством, індивідом і державою, суспільством і державою. Вирішення проблеми вбачалося на шляху встановлення і суворого дотримання законів, які мали регулювати поведінку всіх без винятку людей, а загальний інтерес та загальна воля мали бути сконцентровані в державі. Тому основу останньої мав становити деякий "суспільний договір". Його основна ідея полягала в тому, що закони громадянського життя мають базуватися на правах людини, які вона отримує від народження, а тому ці права є природними і невід'ємними. Зокрема, Г.Гегель, незважаючи на те, що переважно наслідував античних філософів, особливо Геракліта, Платона та Арістотеля, а останні фак-

тично заклали підвалини теїстичного історизму, базисом держави вважав сім'ю та громадянське суспільство. Місія держави, на його думку, полягала в охороні сім'ї та керівництві громадянським суспільством. Це означало, що уряд має упорядкувати все соціальне та економічне життя, зняти протиріччя між сім'ями, суспільними прошарками, між індивідом і суспільством в цілому [2].

Розглядаючи проблему безпеки особи в умовах громадянського суспільства можна виділити основні принципи, які характерні у ставленні до індивіда:

- усі члени суспільства рівні перед законом;
- усі члени суспільства мають рівні можливості для реалізації своїх цілей;
- кожен член суспільства має право вибору при вирішенні будь-яких питань, які стосуються його особисто;
- чим більшої кількості індивідів стосується рішення, тим менше воно залежить від дій окремої особи;
- рішення загальної компетенції приймаються за участю всіх сторін;
- рішення про делегування влади приймаються з найбільшою демократичністю.

Що ж до простору взаємодії особи і держави у громадянському суспільстві, то він досить широкий і різноманітний, але має визначені межі, хоч і не завжди чітко зафіксовані. Серед них [5]:

- межі фізичних можливостей людини, за які вона переступити не може;
- екологічні, що визначають умови фізичного існування особи (при цьому можуть бути межі комфортного існування особи, дискомфортного існування і граничні межі, за рамками яких людина не може існувати взагалі);
- економічні, які визначаються кількістю грошей та іншими матеріальними цінностями, які є у людини, а також її можливостями в економічній сфері (на них впливають ціни, податки та інші зовнішні щодо особи регулятори, які носять економічний характер);
- соціальні, що встановлюються прийнятими в даному суспільстві законами, нормами і правилами поведінки (визначаються зовнішніми щодо особи умовами, у людини,

вихованої у відповідному суспільстві й у соціальній групі, вони ніби знаходяться всередині і є досить міцними);

- ідеологічні, регулюються внутрішніми переконаннями особи і встановлюються нею для себе досить свідомо, виходячи із прийнятої ідеології;

- релігійні, що витікають із відповідних релігійних установок і визначаються ступенем їх реалізації особою;

- правові, що регламентуються чинним законодавством і нормами права (особа зобов'язана діяти в їх межах, бо інакше вступає в конфлікт із суспільством);

- адміністративні, що встановлюються різними адміністративними органами та обмежують простір фізичного пересування особи;

- межі, які зумовлені незнанням людини через обмеженість освіти, життєвий досвід, відсутність інформації або інші причини (людина просто не підозрює, що є ще якийсь простір, в рамках якого вона може оперувати).

Вказані вище межі взаємопов'язані, інколи досить складно. Можна стверджувати, що будь-яке суспільство ніби перебуває в певний історичний момент у просторі можливостей між двома полюсами. Один полюс (його можна назвати тоталітарним) - коли одразу, без обговорення відкидаються як помилкові усі точки зору, що відрізняються від "офіційних". Інший полюс, який прийнято називати ліберальним, породжує ситуацію, коли різноманітність поглядів, думок, точок зору не тільки не забороняється державою, а навіть підтримується, як показник досягнутих у суспільстві свобод. Але за будь-якого типу політичного режиму інтереси особи і держави перебувають у протиріччі.

Природою у кожній людині закладено прагнення до свободи розвитку усіх здібностей шляхом максимального задоволення духовних та матеріальних потреб. Реалізувати їх у повному обсязі в сучасному суспільстві неможливо. Відповідь на запитання про те, що краще - широке чи вузьке поле поведінки людини, - є досить неоднозначною. Інша справа, що проблема повинна вирішуватися максимально демократичним шляхом самим суспільством згідно з чинним законодавством, виходячи з накопиченого культурного та історичного досвіду. Якщо в економічній сфері абсолютна свобода для одного економічного агента може обер-

нутися значними втратами для суспільства в цілому, то у духовній сфері будь-яке обмеження тільки сковує творче начало і гальмує розвиток суспільства.

Після фізіологічних потреб (в їжі, одязі, помешканні тощо), потреба в особистій безпеці є однією з найважливіших для людини. Безпека не є чимось матеріальним, але вона - своєрідна характеристика та необхідна умова життєдіяльності та життєздатності громадянина незалежно від політичного режиму чи територіального устрою держави, того чи іншого історичного періоду розвитку суспільства. Вона необхідна умова задоволення духовних та матеріальних потреб і тому цілком конкретна категорія. Безпека має за мету захист та просування життєвих інтересів особи. Так, в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України поняття національної безпеки включає як невід'ємну складову "стан захищеності життєво важливих інтересів особи...від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей" [16]. У цілому ж під особистою безпекою розуміється стан захищеності людини від факторів небезпеки на рівні її особистих інтересів та потреб. Вона включає забезпечення захисту особи від злочинних посягань на життя, здоров'я, свободу, честь та гідність.

Життя держави та суспільства розгортається у часі і просторі в різних сферах. Тому безпека людини є багатоплановим і багатовимірним явищем, яке передбачає політичні, економічні, соціальні, екологічні та інші виміри. Це дозволяє нам стверджувати, що поняття "безпека особи" включає всі інші характеристики безпечного і прогресивного розвитку особи у громадянському суспільстві, а саме: її права і свободи, недоторканість, свободу слова, економічну свободу (приватну власність), соціальну захищеність та інші. Це деяка сукупність життєво важливих інтересів, практична реалізація яких є необхідною умовою збереження та примноження значущих для особи духовних і матеріальних цінностей. Іншими словами, поняття "безпека людини" це не тільки складне соціально-політичне явище, воно охоплює багато інших сторін життя. Гіпотетично його можна розглядати як стан, коли немає "небезпеки". Проте історія не містить прикладів, коли б такого стану вдалося

досягти окремії людині чи різним формам суспільних утворень, або ж державам в цілому. У сфері захисту прав і свобод людини в принципі важко досягти ідеалу. Абсолютної свободи індивіда, який проживає в суспільстві, існувати не може. Ціле (суспільство) завжди більше, ніж проста сума його частин (індивідів). Це загальновідома властивість складних систем. Тому не випадково, проблема дотримання прав і свобод людини актуальна навіть в найдемократичніших країнах. До того ж, намагаючись захистити себе від небезпеки, люди створили такі види та системи виробничих і технологічних потужностей, озброєнь і в такій кількості, що це стало, мабуть, однією із найбільших загроз для кожної людини.

Умовно можна говорити про два типи безпеки людини: гіпотетичну відсутність небезпеки (можливості будь-яких потрясінь, катаклізмів, загроз для окремої людини) та реальну захищеність від небезпек (здатність надійно протистояти їм, у разі їх виникнення). У теоретичному і практичному плані можна також говорити про існування в кожній країні тієї чи іншої системи забезпечення безпеки людини. Її мета - забезпечення безпеки особи. Очевидно, що без ефективного функціонування вказаної системи практично неможливе обґрунтоване формування збалансованої державної політики, розробка та впровадження комплексу узгоджених заходів із захисту прав і свобод громадян у різних сферах (політичній, економічній, соціальній та інших). Система може бути охарактеризована, як організована державою на підставі національного законодавства, взаємодіюча сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту прав і свобод громадян, що здійснюють узгоджену діяльність в межах законодавства України та норм міжнародного права.

У цілому ж суть та зміст поняття "безпека", зрозуміле на інтуїтивно-побутовому рівні, в науковому плані повною мірою ще не досліджене [5]. Тому останнім часом його вивченню (як, до речі, і поняттю "національна безпека") у світі та і в Україні приділяється все більше уваги.

Актуальність досліджень підсилюється тим, що на безпеку особи суттєво впливають складні за структурою і зміс-

том загальноцивілізаційні процеси, в тому числі і проблеми безпеки планетарного значення. В сучасному світі сьогодні спостерігаються дві діалектично взаємопов'язані тенденції розвитку. З одного боку, зростає єдність, цілісність людства, утверджується колективність як його органічна властивість. З іншого боку, в світі створюються небачені раніше можливості для всебічного прояву індивідуальності, для індивідуалізації особистості [20].

Зростання колективістського характеру цивілізації зумовлене тим, що за межами колективності стає неможливе подальше існування людства. Стало реально можливим самознищення людства через невирішеність наявних глобальних проблем розвитку земної цивілізації. Вказані проблеми, які потенційно містять деструктивні, шкідливі якості, а при певних умовах і реально проявляють ворожі інтереси особи наміри або ж природу, за своїм генезисом можна розділити на три групи: природного, техногенного чи соціального походження. Перша група проблем є наслідком відносин людини та навколишнього середовища (природи). Друга - породжена основними протиріччями розвитку людської цивілізації (проблема призупинення гонки озброєнь, подолання економічної нерівності між розвиненими країнами та тими, які розвиваються, тощо). І, нарешті, третя група проблем є наслідком відносин між людиною та суспільством (соціальний і духовний розвиток людини, вдосконалення системи медичного забезпечення тощо).

До проблем, які безпосередньо зачіпають безпеку громадянина в кожній країні, в першу чергу, можна віднести:

- критичний (загрозливий) стан навколишнього середовища (природи) внаслідок практично неконтрольованої антропогенної діяльності людства;

- дестабілізуючий розвиток демографічних процесів у світі;

- проявляючі себе симптоми вичерпаності природних та енергетичних ресурсів при одночасній відсутності належної уваги до розвитку ресурсозберігаючих технологій, з одного боку, та значній нерівномірності їх споживання різними країнами, з іншого боку;

- наявність у світі величезних запасів засобів збройної боротьби і, передусім, зброї масового знищення та все

більші намагання стати їх володарями з боку молодих держав, які розвиваються;

- розростання кількості різних конфліктів внутрішнього та зовнішнього характеру (політичних, соціальних, етнічних, конфесійних, економічних тощо), які часом переростають у непримириме протистояння, збройні конфлікти та війни різної інтенсивності в різних регіонах планети.

Звичайно, що за таких умов колективність є головним фактором, що дає можливість цивілізації протистояти наслідкам власної руйнівної діяльності, недопустити процесу самознищення. Тому, як справедливо зазначають В. Кремень, Д. Табачник, В. Ткаченко, сучасна цивілізована держава - це відкрита для всього світу держава. Така держава співвідносить свої норми та цінності із загальнолюдськими, забезпечує органічне поєднання інтересів індивідууму, нації і людства, виходить з того, що існують загальнолюдські цінності, а загальної людини нема [20; 21]. Людина завжди конкретна і сприймає та реалізує ті чи інші цінності відповідно до конкретно-історичних обставин власного життя. Поділ людства на протилежні соціальні системи, абсолютизація особливостей власного суспільного розвитку, ізоляціонізм на чому б він не базувався, є недоречними і шкідливими як для національної безпеки, так і безпеки кожної людини.

Але навряд чи варто погоджуватися із іншим висновком згаданих авторів, що зростання цілісності світу, яке, безумовно, зближує людство і конкретну націю, зробило зайвою таку проміжну ланку, як багатонаціональна держава. На нашу думку, такий висновок поки що передчасний. По-перше, мононаціональних держав на сьогодні майже не існує, а по-друге, за будь яких умов, навіть у розвинутому громадянському суспільстві, держава розглядається, як інструмент, за допомогою якого забезпечуються найкращі умови для розвитку особи та суспільства [4]. Те, що ряд функцій: економічних, інформаційних і навіть оборонних, які раніше більшою мірою замикалися на рівні держави, а зараз об'єктивно набувають міждержавного характеру, не може бути вагомим аргументом суттєвого зменшення ролі самої держави. Скоріше навпаки.

Незважаючи на те, що сьогодні важко знайти більш модні та дискусійні теми ніж загальноцивілізаційні проце-

си необхідно визнати - перебуваючи на порозі XXI ст., сучасна світова спільнота поки-що так і не змогла знайти однозначних і взаємоприйнятих відповідей на низку принципівих і життєво важливих для багатьох країн і націй питань, які генеруються вказаними процесами суспільного розвитку і вимагають державного втручання. Причому в центрі цих питань саме безпека людини. Одне із найпринциповіших - протистояння права націй на самовизначення і принцип непорушності кордонів [22]. Є підстави стверджувати, що в даному випадку наявність різних думок, досліджень, оцінок, прогнозів самі по собі далеко ще не є свідченням і гарантією глибини опрацювання вказаних проблем [21; 22; 23; 24; 25; 26]. Але те, що їх вкрай необхідно вирішувати, не може викликати ніякого сумніву. Без цього важко сподіватися на забезпечення національної безпеки будь-якій країні, а отже, і безпеки своїх громадян. Інакше кажучи, феномени XX ст. - глобалізм та процеси суверенізації є визначальними, структуроутворюючими факторами побудови основ системи національної безпеки практично будь-якої держави, а отже, і безпеки кожної людини.

До того ж, дійсно, під впливом інформаційної революції втрачаються кордони, обриси територій і відстані. Традиційні просторово-часові форми організації політичних, соціально-економічних і культурних зв'язків та відносин глибоко трансформуються і фактично перетворюють індивідів в громадян світу. Але сьогодні перспективи і позитивні здобутки глобалізації бачаться по-різному світовими лідерами (де проживає 1/6 населення світу, так званий "золотий мільярд") і країнами, які відстають у своєму розвитку [27; 28; 29]. Якщо для передових країн глобалізація відкриває нові унікальні можливості економічного розвитку і всебічного, майже тотального контролю над процесами, які відбуваються в інших країнах, то іншим, на думку деяких політиків і фахівців, "поталанило" менше. Їм практично залишається вибір між відсталістю і ізоляцією [23; 24; 27; 28; 29]. Зокрема, перший Президент України Л. Кравчук вважає, що глобалізація має перш за все економічні владні аспекти, які саме і породжують суперечності. На його думку, це насамперед панування у світовому економічному

просторі транснаціональних компаній. Причому вони відриваються від “пуповини” національних держав і поводять себе як самостійна сила, яка за своєю величиною і могутністю перевищує інколи великі європейські держави. Ці транснаціональні компанії нетерпимі до національних особливостей, а отже, й до суверенітету [28].

Особливо показові у цьому плані дії фінансово-спекулятивного капіталу, який негативно впливає на будь-які національні спроби підтримати соціальними програмами бідні верстви населення. Група найбільш розвинених країн, об'єднавши свої капітали в могутні міжнародні фінансово-кредитні утворення (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк тощо), користуючись тяжким фінансово-економічним станом багатьох країн, опутують їх боргами, а потім висувають умови, які фактично унеможливають їх самостійність, примушують до дій, які лишають їх самостійного вибору власного шляху розвитку [27]. Професор А.Верясев звертає увагу на те, що Україна на день проголошення незалежності не мала жодної копійки боргу. Але вже в 1994 р. він становив 3,5 млрд дол. США, а на початок 2000 р. - виріс до 13 млрд дол. [29]. До того ж корпоративна закритість системи державного управління України, високий рівень корупції, слабкість демократичних інститутів і нерозвинутість громадянського суспільства, утиски свободи преси, жорстка внутрішньополітична боротьба через відсутність стабільного національного консенсусу з ключових питань внутрішнього розвитку і зовнішньої політики, загрожують і без того перетворити її в країну-аутсайдера [30].

Проте ототожнювати глобалізацію тільки зі становленням світового господарства, мабуть, було б не зовсім правильно. Саме фундаментальні відмінності в рівні соціального і політичного розвитку, в способі життя, у відносинах до основних проблем буття є однією із головних причин значної конфліктності глобалізаційних процесів. Те, що в сучасній цивілізації спостерігається тенденція до посилення індивідуального начала на колективному суспільному фундаменті, проблему не вирішує. Цю тенденцію не варто перебільшувати. Незважаючи на те, що суспільства західного типу переконливо демонструють політичні і соціально-економічні успіхи, які були досягнуті значною мірою

завдяки пріоритетності індивідуалізму, на євразійському просторі ключовим символом залишається “чуття єдиної родини”: колективізм, братерство, дружба, патріотизм. Відмінності ж настільки значні, що, як слушно зауважує В. Кувалдін, людство немов би проживає у різних вимірах [23]. Ключ до розуміння відмінностей - у різному наповненні поняття “загальнолюдські цінності”, в яких закладено загальне розуміння природи речей, якого мають дотримуватися всі.

Основна маса вказаних цінностей (принципів) носить історичний характер і з часом може змінюватися. Разом з тим у тому чи іншому суспільстві існує ряд загальноприйнятих принципів, які належать до давніх часів і носять неперехідний характер. Саме на їх основі в усі часи встановлювалися закони та складалася юридична практика. Вони втілювалися в етичні і моральні норми, правила поведінки в суспільстві. З розвитком поділу праці кожна людина стає все більш обособленою і виникає необхідність регулювання відносин між індивідом і суспільством - підпорядкування поведінки індивіда деяким нормам, що відповідають інтересам суспільства. У своїй діяльності людина відокремлюється від природи і виникає необхідність регулювання зв'язків між ними. Так зароджуються і розвиваються норми культури - засіб регулювання діяльності і поведінки окремих індивідів чи соціальних груп, правила, згідно з якими будується їх діяльність.

“Загальнолюдські цінності”, які сформувалися у західному світі, значною мірою несуть у собі християнські начала. В інших цивілізаціях ті чи інші загальнолюдські цінності можуть розумітися дещо по-різному. Так, загальновідомі ідеї класика політичної думки Н. Макіавеллі (1469-1527 рр.) щодо основних принципів соціального управління ґрунтуються на глибокому розумінні соціально-психологічних закономірностей поведінки людей, а концепції соціального управління китайського філософа Конфуція (551-479 рр. до н.е.) - це симбіоз політики та моралі [31].

До того ж новий світовий порядок, який виник після “холодної війни”, ніким не установлений і не освячений, як це, наприклад, було після Версальського і Сен-Жермеського договорів або після Ялтинських та Потсдамських домовленостей. Відсутність прозорої ієрархії між принципом територі-

альної цілісності держави й правом націй на самовизначення призвело в останнє десятиріччя до безпрецедентного спалаху на планеті воєнних конфліктів внутрішнього, міжнцічного та міжконфесійного характеру як в державах, що утворилися після розпаду СРСР, так і в інших регіонах. У світі близько десяти республік, які оголосили себе незалежними, але так і залишаються невизнаними. Очікується, що в майбутньому столітті, незважаючи на зростання цілісності світу, яке зближає людство і конкретну націю, може утворитися близько двохсот нових держав. У ХХІ ст. прогнозується подальший "парад суверенітетів" [22]. А про можливі наслідки цих процесів говорить досвід Югославії.

Щодо другої загальноцивілізаційної тенденції - розширенні можливостей для вияву індивідуальності та індивідуалізації особистості, то є всі підстави стверджувати, що і в цьому питанні людство вступає у якісно новий період. Характерна риса періоду - складання передумов (у всякому разі в розвинених країнах світу) для практичного здійснення постулату про вищу цінність людського життя. Досягнутий рівень розвитку виробничих сил, сучасний науково-технічний прогрес, успіхи сільськогосподарського виробництва та медицини створюють матеріальні передумови для збереження життя абсолютній більшості людей. До того ж сучасне виробництво базується на інтелектуально насичених технологіях і вимагає виявлення і розвитку здібностей людини, створює суспільну потребу в більш гармонійному і всебічному її розвитку. Сказане підтверджує аналіз структури витрат найбільш розвинених держав за останні півстоліття. Передусім впадає в очі явне домінування і майже невинне зростання долі асигнувань на соціальне забезпечення та соціальне страхування. У розвинених країнах на середину 90-х рр. доля таких трансфертів становила в середньому 35% усіх державних витрат. Справедливо вважається, що однією із головних причин збільшення соціальних витрат є підвищення в постіндустріальну епоху ролі "людського капіталу" - головної рушійної сили економічного зростання та накопичення національного багатства.

Так, В. Грановський зазначає, що на основі аналізу національного багатства 192 країн експерти Світового банку підраховали - на долю виробничих фондів в середині 90-х рр.

припадало тільки 16% національного багатства, природних ресурсів - 20%, а от "людського капіталу" - 64% [34]. Саме так відбувається гуманізація людських відносин. Турбота про людину стає не тільки найважливішою нормою моралі, а й найголовнішою умовою економічного процвітання суспільства. У розвинених країнах утверджується атмосфера бережливого ставлення до конкретної людини, концентрація зусиль суспільства на збереженні життя і всебічному розвитку кожної окремої особистості. Ігнорування ж індивідуальності, зневага до її інтересів, а то й до самого існування, відкриває шлях до взаємного знищення людей і народів, загибелі всього людства. Інакше кажучи, безпека кожного - це ключ до безпеки всіх, і навпаки. Тому в державах із розвиненим громадянським суспільством при дослідженні тих чи інших проблемних питань національної безпеки загальноновизнаним є підхід, згідно з яким в її основу покладають інтереси окремих людей, які розглядаються крізь призму її безпеки, із яких витікають інтереси суспільства та держави. Щодо держави, то вона розглядається, як інструмент, за допомогою якого забезпечуються найкращі умови для розвитку особи та суспільства [4; 5].

Таким чином, в методологічному плані узагальнена схема вирішення проблеми безпеки особи може ґрунтуватися на трьох базових елементах: інтереси - загроза - захист. Інтереси особи за своєю направленістю орієнтовані на забезпечення виживання та прогресивного розвитку і тією чи іншою мірою лідерства особи. Саме через призму реалізації та захисту інтересів індивіда (його прав і свобод) можуть і повинні розглядатися головна мета, цілі, завдання, принципи функціонування, в цілому, всі внутрішні параметри розвитку громадянського суспільства. При цьому особливе значення мають фундаментальні природні права людини (на життя, свободу, особисту недоторканість, рівність перед законом). Можна стверджувати, що це сукупність потреб, задоволення яких забезпечує саме існування і можливість життєдіяльності та прогресивного розвитку особи.

Незважаючи на майже очевидну раціональність і логічність такого підходу до вирішення проблеми безпеки людини, потрібно було не одне століття, щоб в кінці ХХІ ст. він

знайшов свою практичну реалізацію в країнах розвинутої демократії. Справа в тому, що, як показав К. Поппер у своїй праці “Відкрите суспільство і його вороги”, багато хто вважає, що по - справжньому науковий або філософський підхід до політики і більш глибоке розуміння суспільного життя в цілому має ґрунтуватися на розгляді й тлумаченні історії людства [10]. На їх думку, важливість власного досвіду людини, її сприйняття та реакція на своє оточення, нарешті, її жалюгідні зусилля - ніщо. Окремий індивід - пішак, дрібна деталь у загальному процесі розвитку людства. Справжні актори на історичній сцені це Великі (обрані) народи, їх Великі Вожді, Великі класи чи Великі ідеї. Але такий підхід до тлумачення внутрішніх механізмів ходу історії людства (названий К. Поппером історизмом) в теоретичному плані веде до нікчемних і жалюгідних висновків, а в разі його практичного застосування, ще гірше - дає жакливі наслідки [10]. Так, політичний досвід ХХ ст. переконливо засвідчив згубність практичної реалізації двох найсуттєвіших різновидів сучасного історизму, а саме: історичної філософії расизму (фашизму), з одного (правого) боку, та марксистської історичної філософії - з другого (лівого).

У випадку з расизмом виділяється обрана раса, яка має стати знаряддям долі і зрештою заволодіти світом. Марксистська ж історична філософія підміняє народ обраним класом, інструментом творення безкласового суспільства і водночас класом, який приречений успадкувати Землю - правити світом. Обидві теорії засновують свої історичні прогнози на такому тлумаченні історії, що веде до відкриття законів її розвитку. У випадку з расизмом це вважається одним із законів природи - біологічна зверхність крові обраної раси пояснює течію історії, минуле, сучасне й майбутнє: історія є нічим іншим, як боротьбою рас за панування. У випадку марксистської філософії історії цей закон - економічний: всю історію слід пояснювати боротьбою класів за економічне панування.

В свою чергу, значною мірою погоджуючись із К. Поппером, Дж. Сорос обґрунтовує філософські підвалини своєї, досить оригінальної теорії історії, яку він називає рефлексивною і яка значною мірою ґрунтується на теорії складних систем [11]. Використовуючи її він дає досить вичерпну

характеристику відкритого і закритого суспільства. На його погляд, для закритого суспільства характерним є спосіб мислення, який він називає традиційним. Його суть - речі такі, якими вони були завжди - отже, вони не могли існувати інакше. Він пише: “За відсутності змін, свідомості доводиться мати справу лише з однією сукупністю обставин: тією, яка існує на даний момент часу. Те, що було досі, й те, що відбудеться потім, - тотожні тому, що існує нині. Минуле, сучасне та майбутнє створюють єдність, а ціла низка ймовірностей зводиться до одного конкретного випадку” [11, с. 154]. За таких обставин, правильно буде приймати речі такими, якими вони здаються. Простір для міркувань та критики обмежено: головне завдання мислення полягає не в заперечуванні, а в прийнятті даної ситуації. У “закостенілому” суспільстві соціальні умови невіддільні від природних явищ, вони визначаються і освячуються традицією, й люди практично не здатні їх змінити, як і природу, яка їх оточує.

У цілому ж Дж. Сорос робить логічний висновок - традиційний спосіб мислення безсилий розрізнити думки та реальність, правду і фальш, соціальні і природні закони. Він не робить різниці між суспільними законами та законами природи: соціальна структура вважається такою ж незмінною, як і решта оточення людини. Точкою незмінного суспільства завжди є суспільне, колективне Ціле, а не індивіди, з яких воно складається. Суспільство цілковито визначає існування його членів, вони ж самі аж ніяк не визначають природи суспільства, в якому живуть. Правда, люди можуть думати і відчувати, але їх місце в суспільстві зафіксоване, а кінцевий результат фактично не залежить від того усвідомлюють вони це, чи ні.

Єдність органічного суспільства, де панівним є традиційний спосіб мислення, суперечить єдності іншого роду - людства. Подібність однієї людини до іншої та їх невід’ємні права - абстрактні поняття для такого суспільства. Факт належності до людської раси не дає жодних прав. Права і привілеї визначаються становищем особи. Правда, права і титули можуть бути спадковими, але ніяким чином не можуть стати приватною власністю. Більше того, приватна власність має на увазі абсолютне володіння без жодних зобов’язань. Вона антагоністична, по суті, органічному суспіль-

ству, оскільки сприяє зосередженню капіталу в окремих руках, а отже, і потенційних джерел змін в Цілому. Треба також зазначити, що для органічного суспільства справедливість існує лише у конкретному вигляді, як деякий набір прав і обов'язків. Тобто воно не може визнавати справедливість як абстрактний принцип чи ідею. В такому суспільстві панує, за влучним висловом К. Поппера, "тоталітарна справедливість", в основі якої формула Платона: "Заборонити всі політичні зміни. Переміна - це зло, а спокій - добро" [10]. Єдність органічного суспільства означає, що його члени не тільки не мають іншого вибору, крім належності до цього суспільства, а й не мають іншого бажання.

Відкрите суспільство - це суспільство цілковито відкрите для змін. У мінливому світі теперішнє в повному обсязі не повторює минуле. Перед людьми постає низка можливостей. Щоб уникнути безладу слід вважати можливим усе, поки не буде доведено, що воно неможливе. Проте таке суспільство можна лише постулювати, адже воно повинне мати структуру та інституції, що забезпечують його стабільність. Наявність низки прав, визначених законом (свободи слова, пересувань, віросповідання тощо), приватна власність та ефективна конкуренція забезпечують свободу особистості в напрямі збільшення альтернатив. Якщо у людей є альтернативи, які не вимагають значних зусиль та жертв, вони дійсно захищені від різних обмежень, образ та експлуатації. Іншими словами, свобода відкритого суспільства - це функція людської здатності змінити своє становище [11].

Зауважимо, що ця свобода не позбавлена небажаних аспектів. Безліч індивідів переслідує власні корисливі цілі так, як вони їх розуміють. У своїй сумі вказані цілі можуть не збігатися з громадськими інтересами. Але це свобода відкритого громадянського суспільства. Вона може розчарувати в подальшому тих, хто її виборював. До того ж свобода, яка не виборена безпосередньо поколінням, яке її одержало, не завжди може бути адекватно ним оцінена та використана, воно часто не знає до ладу ні її цінності, ні як нею скористатися (як це ми деякою мірою спостерігаємо в сучасній Україні).

Таким чином, оскільки з просторово-географічною взаємодією країн та народів пов'язана наявність трьох геополітичних рівнів безпеки - міжнародної, регіональної і безпеки окремо взятої держави [4], то в просторово-географічному плані безпека особи не може обмежуватися межами національної території. Процеси, які розгортаються у різних регіонах ближнього і навіть далекого зарубіжжя, можуть самим безпосереднім чином впливати на стан нації, можливості та перспективи її розвитку, на розуміння і визначення національних інтересів, а через них, на безпеку кожного громадянина. Це один із ключових аргументів необхідності вирішення глобальних проблем розвитку земної цивілізації, який сприяє об'єднанню людства, а основним критерієм при цьому має бути дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, їх взаємна відповідальність у забезпеченні безпеки. Останнє має бути наріжним каменем політики національної безпеки.

Важливими при розгляді проблем безпеки людини є поняття "загроза" та "небезпека".

Коли має місце очевидний намір (обіцянка) держави (групи держав), юридичних чи фізичних осіб нанести шкоду правам і свободам безпеці людини, його можна класифікувати, як загрозу безпеці людини. Це потенційна небезпека для людини.

Небезпека для людини - це практичні дії держави (групи держав), юридичних чи фізичних осіб щодо завдання шкоди правам і свободам людини, тобто процес практичного завдання шкоди безпеці людини. Таким чином, небезпека - це об'єктивно існуюча і цілком реальна можливість негативної дії на людину, в результаті якої їй може бути спричнено яку-небудь шкоду, буде погіршено її стан, або в результаті чого її розвитку буде надана небажана динаміка (темпи, напрямки, форми розвитку тощо).

Поняття небезпека та безпека є юридичними нормами міжнародного права. При цьому поняття "загроза" по відношенню до поняття "небезпека" має підлегле становище. У зв'язку із заснуванням ООН, Ради Безпеки ООН, Ради Європи, прийняттям ООН Загальної декларації прав людини порушувати норми міжнародного гуманітарного права стає все більш проблематичним. Наприкінці ХХ ст. звични-

ми стали скоординовані міжнародним співтовариством силі миротворчі акції, які, як правило, проводяться під гаслом захисту прав і свобод людини в тій чи іншій країні.

За розмахом та масштабами можливих наслідків загрози та небезпеки для людини можуть бути: глобальними, регіональними, національними, локальними, поодинокими. Їх можна також класифікувати за сферами суспільного життя (за функціональними сферами їх виявлення).

Аналіз загроз та небезпек для особи передбачає виявлення джерел загроз та небезпек, їх класифікацію та прогноз тенденцій розвитку, ідентифікацію, визначення ступеня загрози (небезпеки) тощо. Джерела загроз (небезпек) можуть бути внутрішнього і зовнішнього походження. Це умови та фактори, які потенційно містять деструктивні, шкідливі якості, а за певних умов і реально проявляють ворожі безпечі людини (її правам та свободам) наміри або ж природу. Практика свідчить, що, як правило, при аналізі проблеми забезпечення безпеки людини в умовах закритого (тоталітарного) чи відкритого (громадянського) суспільства найчастіше розглядаються джерела загроз (небезпек) соціального походження та можливі організаційно-правові засади їх нейтралізації. Тим самим немов би постулюється, що політичний режим не впливає на спектр і масштаби техногенних загроз (небезпек) для людини. Але це далеко не так. Так, наслідки господарювання на Україні, отримані за радянських часів, коли лозунгом було, як співалося в одній із відомих пісень "сьогодні не особисте важливе, а підсумки робочого дня" поставили деякі регіони країни на межу екологічної катастрофи, породили різноманітні джерела загроз та небезпек для життя людей.

У цілому ж для великої соціальної системи існує чотири види загроз [5]:

- загрози від помилок у визначенні цілей її подальшого розвитку;
- загрози з боку інших соціальних систем;
- загрози з боку внутрішніх складових системи (підсистем);
- загрози природного або стихійного характеру.

Їх джерела можуть бути різні. Це можуть бути процеси, що об'єктивно розвиваються (нерівномірність економіч-

ного розвитку регіонів країни, відставання темпів росту економіки від потреб суспільства, недостатність природних або людських ресурсів, процеси урбанізації суспільства, процеси забруднення навколишнього середовища тощо), або процеси, викликані тими чи іншими соціальними діями, які виникають внаслідок гострих протиріч між державами, політичними і соціальними силами, які їх підтримують. Але основною загрозою для будь-якої особи за будь-яких умов є насильство у різних його проявах і формах, під яким розуміється:

- застосування якимось класом (соціальною групою) різних форм примусу щодо інших класів (соціальних груп) з метою набуття чи збереження економічного або політичного панування;

- фізичні дії (тілесні пошкодження, побої) або психологічний вплив (загрози з боку однієї людини іншій).

Насильство як соціальне явище означає дискримінацію або обмеження прав і свобод особи, що створює загрозу безпечі людині і, врешті-решт, життю. Насильство проявляється в духовній сфері, у сфері політичного чи економічного життя.

Як приклад насильства в духовній сфері можна навести стан справ, який склався на телебаченні - основному джерелі інформації для більшості населення. Іде наполегливе і систематичне розтління населення, оскільки з телеекранів не сходять сцени насильства та вандалізму над особою. Дискримінація особи в політиці, наприклад, проявляється в обмеженні виборчих прав, перетворенні їх на чисту формальність. Насильство в економічній сфері (економічні інтереси особи) проявляється у сферах перерозподілу власності (державної, колективної) доходів. Це, нарешті, економічна незахищеність особи внаслідок масового безробіття. На безпечі особи позначається і криміналізація суспільства в цілому, свавілля властей та цінове свавілля монополістів (транспортників, зв'язківців, газовиків тощо). Саме вони диктують окремій людині, сім'ї, суспільству свої умови.

2. Безпека людини в Україні в умовах перехідного періоду

Для перехідного періоду характерним є те, що політична, економічна, соціальна та інші системи життєдіяльності суспільства та держави переходять в істотно інший стан внаслідок докорінної трансформації вказаних систем. Перехідний період в Україні триває понад 9 років. Переважна частина громадян переживає його досить болісно, але поки що немає підстав стверджувати, що він закінчиться в найближчі роки. Українська реальність демонструє аж занадто велику кількість порушення конституційних прав і свобод людини в Україні. Серед них - навіть порушення фундаментальних природних прав людини (на життя, на свободу і особисту недоторканність, рівності перед законом). Якщо при цьому врахувати політичну, етнічну, конфесійну та соціальну роздробленість українського суспільства, що об'єктивно приводить до все більш корпоративних вимог окремих груп населення, то реалізація викладеної вище тези "відкритості держави для всього світу" на базі співвідношення своїх норм та цінностей із загальнолюдськими для України є досить непростим питанням. Крім того, Україна, яка завжди перебувала між двома цивілізаційними полюсами, як вже не раз було в її історії, "вагітна" загрозою внутрішнього розколу. На важливість цієї проблеми акцентує свою увагу і В.Л.Манілов, стосовно аналогічної ситуації в Російській Федерації [32].

Тому одночасно діють різні установки, які значною мірою суперечать одна з одною. Це створює небезпечну ситуацію невизначеності, конфліктних взаємовиключних підходів до вирішення в принципі одних і тих самих проблем як внутрішнього, так і зовнішнього порядку. Так, не встигли в Астані Росія, Казахстан, Киргизія, Таджикистан та Біларусь підписати Договір про утворення Євразійського економічного співтовариства (ЄврАз ЄС), як цілком закономірне пожвавлення контактів між членами ГУУАМ (України, Азербайджану, Молдови, Грузії та Узбекистану) чомусь почалося розцінюватися майже як вороже щодо (ЄврАз ЄС) [33].

Забезпечення безпеки людини є відправною точкою в дослідженні та забезпеченні всіх її інших рівнів - групової безпеки, безпеки суспільства, безпеки держави, національної, регіональної та глобальної безпеки [4; 5; 17; 18]. У сучасних умовах основним змістом безпеки все більше стає не тільки і не стільки захист держави та її інститутів, а людини і суспільства. На перший план виступає проблема соціальної безпеки в широкому розумінні цього слова (соціально-економічної), безпеки особи, окремих груп населення, суспільства в цілому, тобто соціуму. Тому сьогодні поняття національної безпеки України майже еквівалентне поняттю соціальної безпеки народу України.

За роки незалежності в Україні відбулася істотна деградація продуктивних сил [9], зокрема:

- значно погіршився рівень відтворюваної робочої сили нормальної якості (середня заробітна плата забезпечує менше від 20% необхідних витрат на відтворення робочої сили, а мінімальна - близько 20% фізіологічного рівня виживання);

- через безробіття (у тому числі приховане) втрачаються професійно-кваліфікаційні якості та навички близько 35% сукупної робочої сили;

- за вказаний період постійно або тимчасово у пошуках роботи емігрувало близько 7 млн осіб з високим рівнем освіти та кваліфікації;

- ускладнюється доступ дітей робітників, селян, дрібних службовців до вищої освіти;

- генофонд нації набирає катастрофічних обрисів (тільки третина школярів вважаються здоровими, найвища у Європі смертність жінок при пологах, перше місце серед країн СНД за показником дитячої смертності та психічних розладів).

Належне забезпечення безпеки людини залишається значною мірою на рівні декларацій та популістських чисел. Ситуація, що склалася, стосується практично всього спектра прав та свобод людини. Тому населення досить критично оцінює діяльність владних структур щодо захисту прав і свобод людини незважаючи на те, що для забезпечення прав і свобод людини в Україні створено відповідну законодавчу і нормативну базу. Зокрема, керуючись Конституцією Ук-

раїни, яка закріпила перехід від колишньої ідеології і проголосила ідеологію служіння держави інтересам людини, а також вказаною вище Декларацією Верховна Рада прийняла 17 червня 1999 р. постанову “Про основи державної політики України в галузі прав людини”.

Проте для України забезпечення прав і свобод громадян залишається актуальним чинником забезпечення безпеки особи та громадянського миру в цілому. Їх слід не тільки декларувати у Конституції України та закріплювати у відповідних законах та державних інститутах, а реалізувати на практиці. Головний обов’язок органів державної влади - забезпечення дотримання цих прав, їх непорушності. Настав час проголосити ці категорії неминущими цінностями та заявити про їх пріоритетні гарантії. Важливість вирішення цього питання виходить за межі безпеки окремої людини. Це питання національної безпеки України. Особа, суспільство та держава утворюють разом самостійний об’єкт - націю, а поняття національна безпека охоплює різні аспекти безпеки країни (державної, суспільної, особистої). Нації ж загрожує небезпека, коли їй доводиться приносити в жертву свої національні інтереси - об’єктивні потреби матеріального та духовного свого існування як внутрішньо цілісного та самобутнього соціального утворення.

Тому держава, органи державного управління та відповідні посадові особи мають нести конституційно-правову відповідальність перед людиною при порушенні Основного Закону чи інших законів із масиву конституційного законодавства (Закону України “Про звернення громадян”, “Про громадянство України, “Про вибори народних депутатів та ін.). Цей висновок впливає із змісту статті 3 Конституції, де встановлено, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Це положення в подальшому розвивається в статтях 8,21 Конституції та інших.

Таким чином, особливість сучасного стану України вказує на досить критичне становище з реалізацією прав і свобод людини. Крім власне злочинності, серйозну небезпеку для населення становлять масові отруєння людей, епідемії, аварії на транспорті, екологічні та техногенні катастрофи. Відсутність надійного правозахисного механізму призводить до того, що населення починає орієнтуватися на неконституційні способи захисту своїх прав та свобод. Не випадково все більша частина населення вважає важливим мати вдома вогнепальну зброю і в разі необхідності її застосовувати. Дістали поширення мітинги, страйки, пікетування адміністративних будівель, голодування. Всі ці обставини безпосередньо впливають на соціальне самопочуття суспільства, багато в чому визначають соціальну стабільність в державі.

Явищем, яке реально загрожує безпеці особи, є тероризм. Його вістря, як правило, спрямоване на життя та безпеку ні в чому не повинних людей. Тероризм - складне явище [19]. Він існує навіть у країнах з розвинутою демократією.

Факторами, які можуть сприяти поширенню тероризму на території України, є:

- розповсюдження тероризму в інших державах;
- соціально-політична та економічна нестабільність у суміжних країнах, наявність збройних конфліктів в окремих із них, а також територіальних претензій один до одного;
- стратегічні установки деяких іноземних спецслужб та терористичних організацій;
- відсутність належного контролю за в’їздом -виїздом;
- наявність нелегального чорного ринку зброї як у самій країні, так і в суміжних країнах, включаючи вибухові та отруйні речовини, радіоактивні матеріали;
- наявність значного контингенту осіб, які пройшли школу війн в Афганістані, колишній Югославії, інших “гарячих точках планети” на фоні їх недостатньої соціальної адаптованості в умовах перехідного періоду;
- наявність екстремістських, квазівоєнних формувань;
- втрата ідеологічних та духовних життєвих орієнтирів;
- загострене почуття соціальної незахищеності у значних контингентів громадян;

- настрій відчаю та зростання соціальної агресивності, падіння авторитету влади та закону, втрата віри у можливість позитивних змін;

- недостатня робота правоохоронних, соціальних, державних і суспільних органів із захисту прав і свобод громадян.

Разом з тим, як уже зазначалося, джерела загроз для безпеки людини часто криються в ній самій, в її особистих та інституційних відносинах. Природа людини, її недостатня компетентність та відповідальність перед суспільством та державними інститутами, а також неоднозначність природних процесів, що впливають на неї, постійно генерують небезпеки для неї та для навколишнього середовища. Досягнення значних результатів в забезпеченні безпеки особи можливе в напрямку оздоровлення соціально-психологічної обстановки в суспільстві, на виробництві, у колективі, сім'ї, за умови переважання у громадян колективістського виду мотивації. Якщо ж більшість людей, вибираючи лінію своєї поведінки, будуть виходити із корисливих, егоїстичних прагнень, то за рахунок негативного кумулятивного ефекта в наших умовах перехідного суспільства та несформованого до кінця громадянського суспільства слід очікувати постійного зростання загроз для кожної окремої людини і суспільства в цілому [5]. Тому значну загрозу для безпечного розвитку суспільства, а отже, і кожної особи становить невміння або відверте і неприховане небажання тієї чи іншої частини населення (на жаль, інколи досить значної) узгоджувати власні інтереси із суспільними. В наш час зневіри досить значної частини народу у можливість позитивних змін, низька соціальна захищеність та побутова невлаштованість, аутогрупова ворожість (агресія, конфлікт, дискримінація тощо) просто неминучі незалежно від того, які психологічні та соціальні фактори впливають на цей феномен - внутрішньо-мотиваційні чи особисті характеристики індивідів, соціальне оточення людини чи конфлікт інтересів, що існують між соціальними групами. Тому досить значна частина роботи щодо забезпечення безпеки особи України полягає у формуванні особи безпечного типу, стилю безпечної діяльності в сім'ї, в школі, в колективі, в суспільстві, природному середовищі.

Проте забезпечення збалансованості інтересів різних людей, суспільства та держави є досить складною проблемою. Але історичний досвід свідчить: рішення, які приймаються без урахування індивідуальних інтересів особи (пересічного громадянина), призводять до соціального напруження і конфліктів. Саме тому центральна гуманістична ідея безпеки полягає в тому, щоб створити найбільш сприятливі умови для реалізації прав і свобод кожної людини [20].

Безпека існування особи в Україні дійсно стане реальністю, якщо:

- у масовій свідомості буде породжений тип людини, яка не шкодить собі, суспільству, природі і державі;

- кожен громадянин стане джерелом конструктивних зусиль, спрямованих на захист народу від різного роду небезпек;

- буде досягнуто високий суспільний престиж і матеріальна забезпеченість людей, професія яких пов'язана з ризиком для життя;

- кожна сім'я отримає достатньо часу для відпочинку та матеріальні засоби для духовного і фізичного вдосконалення;

- рух в ім'я безпеки людини стане всенародним.

Має сформуватися нове покоління людей, здатних до більш продуктивної та цілеспрямованої діяльності щодо збереження власного духовного та фізичного здоров'я, навколишнього середовища, які б проявляли постійну активність у підтриманні безпечного суспільного та особистого буття. Вирішення цього завдання є досить складним. У сфері міжособистого спілкування діє спектр ідей, традицій та установок, зумовлений складністю становлення як повсякденної свідомості, так і суспільної психології.

Для сутності людини характерні протиріччя. Найважливішим проявом цього є поєднання у конкретного індивіда особистого та спільного інтересів. Діяльність індивідів, яка пов'язана із особистими інтересами та цілями, утворює основний бік буття. Інший бік - спільний інтерес, що має об'єктивну основу. Його суть - у взаємозалежності людей внаслідок поділу праці, потреби в спілкуванні, в соціальному захисті та допомозі, у соціальних гарантіях, вирішенні більш складних завдань, які перевищують індивідуальні мож-

ливості людини. Особистий інтерес - це право на життя та інші права і свободи людини, її зацікавленість у соціальному захисті, в можливості здобути освіту, отримати медичну допомогу тощо. Подолання протиріч між особистим та інтересом державного і соціального цілого є необхідною передумовою для профілактики антисоціальних явищ в українському суспільстві. Особливе значення має більш справедливий розподіл національного доходу, підвищення можливостей для освіти, соціального забезпечення, зайнятості населення. Глибока криза всіх сторін суспільного життя, посилення соціальної нерівності будуть призводити до подальшого посилення соціальної напруженості та зростання рівня злочинності. На жаль, результати досліджень великої групи вчених з різних країн світу, зокрема таких видатних економістів, як Дж. Сакс та М. Партер, свідчать, що місце України в світовій класифікації конкурентоспроможності за агрегованими показниками в різних сферах останнє або ж передостаннє [34].

Список використаної літератури

1. Краткий политологический словарь / Под ред. С.Г. Рябова, З.И. Тимошенко. - К., 1992. - 104 с.
2. Социологический справочник / Под общ. ред. В.И. Воловича. - К.: Политиздат Украины, 1990. - 382 с.
3. Шинкарук В. Громадянське суспільство, держава, ідеологія // Розбудова держави. - 1994. - №5. - С. 53-56.
4. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (Методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. / За заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник. - Ірпінь, 2000. - 304 с.
5. Дзлісв М.И., Потрубач Н.Н. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности: Курс лекций. - М., 1996. - 185 с.
6. Ланін В.М. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посіб. - 3-тє вид. стер. - Л.: Львів. банк. коледж; К.: Т-во "Знання України", КОО, 2000. - 186 с.
7. Шемшученко Ю. Людина і реформування адміністративного права // Уряд. кур'єр. - 2000. - 23 берез.
8. Кампо В.М., Нижник Н.Р., Шльоер Б.П. Становлення нового адміністративного права України: Наук.-популяр. нарис / За заг. ред. В.М. Кампо. - К.: Видавн. Дім "Юрид. кн.", 2000. - 60 с.

9. Мочерний С. Характер перехідного періоду в Україні 90-х // Віче. - 1999. - № 10. - С. 64-71.

10. Карл Понпер. Відкрите суспільство та його вороги / Перекл. з англ. О.Коваленка. - К.: Основи, 1994. - Т. 1. - 444 с.

11. Сорос Дж. Утвердження демократії / Перекл. з англ. О.Коваленка. - К.: Основи, 1994. - 224 с.

12. Лавріненко О. Правовий лікнеп стартував // День. - 2000. - 29 листоп.

13. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / Под общ. ред. А.Е. Тараса. - Минск: Харвест, 1999. - 448 с.

14. Удовенко Г. Людина має право... // Уряд. кур'єр. - 2000. - 9 груд.

15. Ситник Г., Стріха С. Глобальні проблеми розвитку земної цивілізації і національна безпека України // Зб. наук. пр. Укр. Академії держ. упр. при Президентові України. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - Вип.1. - С.105-109.

16. Концепция (основы государственной политики) национальной безопасности Украины // Зеркало недели. - 1997. - 18 янв.

17. Манилов В.Л. Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии // Военная мысль. - 1995. - № 5. - С. 9-18.

18. Почепцов Г.Г. Національна безпека країн перехідного періоду: Навч. посіб. - К.: ІЗМН, 1996. - 136 с.

19. Ємельянов В.П. Злочини терористичної спрямованості. - Х.: Рубікон, 1997. - 160 с.

20. Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). - К.: "ARC-UKRAINE", 1996. - 793 с.

21. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе (проблеми суспільної трансформації). - К.: Видавн. Центр "ДрУк", 1998. - 446 с.

22. Маначинский О. Чи закінчиться в ХХІ сторіччі парад суверенітетів? // Народна Армія. - 2000. - 13 жовт.

23. Кувалдин В. Глобализация - светлое будущее человечества? // Независимая газета. - 2000. - 11 октяб.

24. Дергачев В.А. Геополитика. - К.: ВИРА-Р, 2000. - 448 с.

25. Лихачев В. К Европе регионов // Независимая газета. - 2000. - 29 сентяб.

26. *Бей О.* Як облаштувати федеративну державу // Політика і час. - 2000. - № 3-4. - С. 72-84.

27. *Альфонсин Р.* Бунт беднейших государств // Независимая газета. - 2000. - 10 октяб.

28. *Кравчук Л.* Погляд у ХХІ століття // Уряд. кур'єр. - 2000. - 8 квіт.

29. *Руженцев С., Яцута А.* "Золотой миллиард" - неизбежный мировой порядок или трагедия народов? // Досье секретных спецслужб. - 2000. - №11. - С. 4-8.

30. *Бураківський І., Немиря Г., Павлюк О.* Україна і Європейська інтеграція // Політика і час. - 2000. - № 3-4. - С. 5-39.

31. *Щокін Г.* Теорія соціального управління: Моногр. - К.: МАУП. - 1996. - 408 с.

32. *Манилов В.Л.* Национальная безопасность: ценности, интересы и цели // Военная мысль. - 1995. - № 6. - С. 28-40.

33. *Тесемникова Е., Ханбабян А.* "Шестерка" против "Пятерки"? (На постсоветском пространстве формируются два лагеря) // Независимая газета. - 2000. - 14 октяб.

34. *Грановский В.* Воспоминание о будущем // Зеркало недели. - 2000. - 10-16 июля.